

Open Access Repository
www.ssoar.info

„Bătrâni și tineri”: Câteva note asupra conservatorismului eminescian

Stanomir, Ioan

Veröffentlichungsversion / Published Version
Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Stanomir, I. (2003). „Bătrâni și tineri”: Câteva note asupra conservatorismului eminescian. *Annals of the University of Bucharest / Political science series*, 5, 15-25. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-381295>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

„BĂTRÂNI ȘI TINERI”. CÂTEVA NOTE ASUPRA CONSERVATORISMULUI EMINESCIAN

IOAN STANOMIR

Receptarea lui Eminescu, gânditorul politic, e departe de a fi fost una inocentă. Statutul particular al autorului a făcut extrem de dificilă conturarea unei direcții de analiză care să refuze în egală măsură cultura elogiului ditirambic și lipsa de nuanțe a negării polemice. Mărcile discursului său mixt, contaminarea retoricii politice de cea vituperativă a poetului, circulația unor motive și formulări între articolul de ziar și producția poetică sunt elemente ce nu pot fi ignorate în cadrul referirii la opera politică eminesciană. Vocația criticii conservatoare s-a grefat pe un geniu poetic care, dincolo de naturala mutație a valorilor, continuă să marcheze conștiința publică. Excelența poetică și sfârșitul tragic au servit acestei operații de mitificare, mitificare afectând, într-o mare măsură, și pe scriitorul politic. Pentru posteritate, „scriitorul” și „scriptorul” au devenit indisociabili¹.

Aminteam de o absență a inocenței în receptarea eminesciană. Acum, ca și înainte de 1944, lecturile lui Eminescu-gânditorul politic se pot descrie mai degrabă ca încercări de poziționare în spațiul intelectual ale autorilor înșiși. Aderența entuziastă la programul eminescian sau, dimpotrivă, negarea originalității și semnificației sale ca gânditor politic sunt simptome ale aceleiași incapacități de raportare decomplexată la textele eminesciene. Imaginea unui profet al neamului, articulând un tip de discurs atemporal, decontextualizat, manual de comportare al bunului român, mi se pare la fel de inconsistentă intelectual ca și aceea a unui Eminescu exclusiv umoral, incapabil de a formula judecăți politice coerente. Decupajul însuși poate juca feste comentatorilor – extrem de variată, marcată de povara reacției cotidiene sau cvasi cotidiene, jurnalistica de la *Timpul* se poate preta la interpretări contradictorii, putând apare, în absența unei lecturi comprehensive și aplicate, ca o adițiune de secvențe imposibil de unificat într-un ansamblu coerent. Proteismul articolelor eminesciene, care nu s-au putut substitui niciodată unei opere sistematice de reflecție asupra politicului, în maniera celorlalți conservatori marcanți în spațiul european, facilitează inventarea și reinventarea ciclică, în funcție de exigențe ale momentului

¹ Pentru o punere în context a mitului „poetului național”, cu referire la imaginarul central și est-european, vezi articolul IOANEI BOT, „Mihai Eminescu, un mit cultural”, în CHANTAL DELSOL, MICHEL MASLOWSKI, JOANNA NOWICKI, *Mituri și simboluri politice în Europa Centrală*, traducere de Liviu Papuc, Editura Cartier, Chișinău, 2003, pp. 239-250.

intelectual și politic, a unui Eminescu convenabil, prin accentuarea uneia dintre fațetele discursului său. De la Eminescu, naționalistul integral al deceniilor interbelice, la protocronismul anilor de dinaintea lui 1989, pasul a fost făcut.

Ignorarea contextului de producere, cel ziaristic, poate anula din primul moment o tentativă de relectură. Ca articole de ziar, scrierile lui Eminescu nu pot poseda claritatea și coerența interioară a unor texte sistematice. Impulsul umoral abia cenzurat e prezent alături de încercarea remarcabilă de transcendere a propriilor *parti pris*-uri ideologice. După cum extrem de importantă mi se pare delimitarea, în marginea posibilului, între diferitele „voci” ale publicisticii eminesciene. Natura particulară a reflecției eminesciene derivă din această multiplicare a timbrului vocilor politice – fragmentele de conservatorism pasional și mesianic trimit către opera lui Joseph de Maistre, în vreme ce alte pagini sunt marcate de lectura lui Tocqueville sau de articularea unui răspuns conservator afin cu ce al lui Edmund Burke, de a cărui critică sistematică a revoluționarismului Eminescu poate fi apropiat.

Dincolo de pluralul persoanei întâi se ascunde în articole o succesiune de identități intelectuale – polemica e dominată de o ambiguitate a raportării la modernitatea politică și la trecutul național. Junimismul său s-a remarcat de la Lovinescu încoace, e unul neortodox, în măsura în care nostalgia trecutului domină textele din *Timpul*, nostalgie ce a contribuit la conturarea imaginii influente a unui Eminescu abstras din prezentul imediat, paseist radical. Că preocupările lui Eminescu datorau imens spiritului conservator al epocii, că pledoariile sale nu se plasau exclusiv în acest registru al trecutului, o probează existența unor pagini de publicistică mizând pe valorizarea unui sens al seriozității construcției în spațiul public, ca și insistența asupra tematicii autonomiei locale, în direcția „*self-governmentului*”, Eminescu însuși fiind autorul câtorva rânduri entuziaste ocazionate de examinarea modelului britanic de guvernare, întrevăzut ca paradigmă a libertății concrete, capăt al unei evoluții istorice organice („libera Engliteră”).

Cea mai mare parte dintre editorii și comentatorii săi interbelici, începând de la A.C. Cuza la 1914, au ignorat direcția conservator-canonică a textelor eminesciene, insistând prin decupaj și retorică asupra segmentului operei politice dominat de un antisemitism pe alocuri repugnant, visceral. Un extraordinar de influent mijloc de legitimare a propriului lor antisemitism. Utopia românității schițată de Eminescu, centrată pe opoziția dintre virtuțile „rasei de ciobani” și sterilitatea păturii superpuse reunind elementele fanariote și evreiești, a devenit o parte centrală a inventarului de teme structurând imaginarul politic al dreptei radicale interbelice. Eugen Weber avea perfectă dreptate să insiste asupra posterității ideologice a operei eminesciene, trecând prin sămănătorism și sfârșind în jurnalistica legionaroidă. Celălalt Eminescu, al abordării conservatoare, integrabil unei direcții de reflecție europeană, rămâne de valorizat².

² Recuperarea acestei dimensiuni politice impune, în mod natural, regândirea relației dintre textele eminesciene și curentul conservator al unui romantism politic, curent extrem de influent, cu precădere în spațiul german. În această paradigmă, invocarea tradiției, medievalismul și

„Icoane vechi și icoane nouă”

Incontestabil, conservatorismul eminescian rămâne fidel dogmaticii structurând curentul prin câteva accente esențiale, de la privilegierea evoluției organice și organicism până la respingerea sufragiului universal ca mijloc de întronare a despotismului mulțimii, fără a exclude utilizarea lui în spațiul alegerilor locale. Distanțarea de junimism, cel mai influent avatar al conservatorismului autohton, e vizibilă în insistența cu care Eminescu avansează apelul la istorie, în capacitatea poetului de a plasticiza imaginea unui trecut românesc pre fanariot, depozitar al valorilor nealterate, într-o manieră greu conciliabilă cu criticismul maiorescian sau programul politic al lui P.P. Carp.

În studiul său dedicat „Junimii”, Sorin Alexandrescu remarcă poziția excentrică a lui Eminescu în cadrul grupului – antrenat în contestare, el nu e prezent în opera de construcție. *Era nouă*, ai cărei promotori sunt Carp și Maiorescu, mizează pe un sens al compromisului politic pe care Eminescu nu-l valoriza, programul junimist se articulează în paralel cu o radicalizare vizibilă a discursului eminescian. Teoria „păturii superpuse” se configurează din 1881, în contextul unor accese de antisemitism mai violente ca oricând³.

În aceeași măsură în care o corectă înțelegere a viziunii sale implică raportarea la un imaginar conservator occidental, nu este mai puțin adevărat că filipicele lui Eminescu recuperează un fond conservator autohton: până la un punct, adversarii din epocă ai lui Eminescu, „roșii”, păstrează în profilul lor stigmatul identificabil în intervențiile primilor conservatori, de la Barbu Catargiu și Grigorie Balș până la Barbu Știrbei și Manolache Costache Epureanu.

Integrată în acest context, varianta de conservatorism eminesciană se inserează într-o filiație ideologică și probează supraviețuirea unui tip de provocare cu care conservatorii autohtoni sunt condamnați să se confrunte. Anul 1848, cu revoluția din Muntenia și efemerul guvern provizoriu, acționează ca o hârtie de turnesol care precipită organizarea unui sentiment conservator, așezând fundamentele pentru momentul localizabil în intervalul Divanelor Ad-hoc. Virtuțile gradualismului și organicității, afirmarea contextualismului ce limitează sever eficacitatea importului / grefei instituționale, critica spiritului revoluționar sunt tot atâtea teme puse în circulație în imaginarul conservator în anii de după 1848 și pe care conservatorismul eminescian le actualizează, suprapunându-le pe eșafodajul de extracție junimistă.

organicismul sunt tot atâtea strategii care acompaniază discursul critic. Modelul de elecțiune rămâne un univers extinct, modelat de acțiunea istoriei și rezistent la intruziunea iluminismului continental. Geniul poporului este de regăsit în această însumare de comunități. O prezentare a filosofiei romantismului politic, în articolul lui JACQUES DROZ, „Romanticism in political thought”, în *Dictionary of the History of Ideas*, <http://etext.lib.virginia.edu/cgi-local/DHI/dhi.cgi>.

³ Studiul lui SORIN ALEXANDRESCU, „*Junimea*: discurs politic și discurs cultural”, în *Privind înapoi modernitatea*, Editura Univers, București, 1999, pp. 47-91.

Acești primi conservatori pot fi priviți, până la un punct, ca un arhetip superpozabil peste familiara imagine a „bătrânilor” din „Icoane vechi și icoane nouă”; în cazul lui Eminescu, critica raționalismului politic are drept reper incontestabil instalarea într-o tradiție, pe care acești oameni ai începutului de drum o ilustrează în cel mai înalt grad.

Astfel recitită, o pagină aparent conjuncturală, precum necrologul dedicat lui Manolache Costache Epureanu, primul șef al conservatorilor și autorul programului de la 1880, comentat în „Studii asupra situației”, își relevă un simbolism imposibil de ignorat. Elogiul decelabil aici este mai mult decât elogiu al unui om politic: în persoana lui Epureanu, Eminescu elogiază o generație, cea legată de opera Adunărilor Ad-hoc, și se racordează la o tradiție căreia Epureanu însuși îi aparține. „Bătrânul” Epureanu aparține unei vârste intelectuale ale cărei energii Eminescu intenționează să le valorifice în proiectul său politic. Devotamentul față de comunitate se intersectează cu o încredere în virtuțile unei politici definite prin apelul la gradualism și refuzul retoricii revoluționare:

O timpurie bătrânețe în adevăr! Abia de 56 de ani, Manolache Costachi avea arătarea unui om cu mult mai bătrân. Coborător dintr-o familie istorică a Moldovei și moștenind o avere mare, însă încurcată prin împărțeli și datorii, el a fost viața întreagă pe de o parte bântuit de grija de a păstra averea strămoșilor ca rază al influenței sale politice, pe de altă parte amestecat ca factor de căpetenie în toate mișcările politice ale patriei sale. Studiind în Heidelberg, în timpul în care Juna Germanie își stabilea ideile ei politice, ca curent opus stării monarhiei absolute ce domnia atunci în Europa în urma sfintei alianțe, M.K. Epureanu pătrase, din studiile dale în științele politice și juridice, idealul constituționalismului englez, bazat pe libertatea de a face ceea ce este bine și just, pe spiritul adevărului și al muncii. Credința sa fundamentală era că nici un stat numai atunci poate înflori când destinele sale sunt conduse de partea aceea a nației care este neatârnată prin avere și cultură și că orice stat este osândit la o retrogradare sigură atunci când încapă pe mâna oamenilor care își fac din politică o meserie de câștig, un mijloc de îmbogățire ori de bun trai.⁴

Ceea ce acești primi conservatori aduc în câmpul imaginarului eminescian este o redefinire a tradiției, care are drept punct de pornire detașarea de extrem de influentă imagine stereotip a epocii. În lectură conservatoare, tradiția se extinde, pentru a incorpora și un segment căruia discursul liberal îi rezervă doar calificativul infamant al „reacțiunii”. Anatomia tradiției aduce în prim plan o revalorizare a rolului și semnificației unei aristocrații autohtone, asociată, în descendența unei lecturi radicale, cu poziționarea retrogradă, retardarea și nostalgiile regulamentare.

În acest punct, distanțarea dintre vulgata liberală și cea conservatoare este vizibilă. „Boierii” sunt miza unei confruntări care include, în subsidiar, și o dezbatere în marginea organicității și relevanței ei ca exigență în comunitatea

⁴ MIHAI EMINESCU, „Manolache Costache Epureanu”, în *Opere*, X, Editura Academiei RSR, București, 1982, pp. 327-328.

locală. Întâlnirea dintre poziționarea eminesciană și primii conservatori se produce sub acest semn al asumării unui trecut care nu se poate reduce doar la o succesiune de eșecuri istorice. Edificiul național își datorează contururile unor înaintași ale căror erori sunt parte din legatul pe care îl transmit posterității, o dată cu virtuțile lor⁵.

În locul stigmatului, în locul recriminărilor recuperabile în politogramele liberal radicale, Epureanu alege, într-un text de la 1869, să rămână fidel unui sens al patriotismului, care implică fidelitatea față de un legat al strămoșilor. Modernizarea este reductibilă, în această cheie de lectură, la substituirea vechii clase conducătoare prin demagogii capabili de a vehicula un limbaj seducând masele. Pentru Epureanu, ca și pentru Eminescu mai târziu, aristocrația locală este imaginată în coordonatele unei solidarități istorice cu clasa de proprietari țărani, țăranii și boierii fiind cărămizile pe care țara însăși se întemeiază. Boierii pe care discursul radical îi releagă în infernul reacțiunii sunt acei patrioți sinceri cărora li se datorează, în deceniile de după 1848, aclimatizarea libertății politice și regimului reprezentativ. Grila de lectură avansată de Epureanu o evocă pe cea din polemicile lui Eminescu: aportul „boierilor” este inseparabil de punctul central în istoria contemporană, Adunările Ad-hoc și rezoluțiile lor. În absența acelei stări a treia la care și anatomia maioreșciană face referire, boierimea este întrevăzută ca principal vehicol al occidentalizării:

A desvolta facultățile copiilor lor, era singura silință a părinților, și aceia cărora le permitea pozițiunea lor materială, își trimeteau copiii în școalele Germaniei și Franciei, spre a el da o educațiune mai înaltă. Dorința reformelor interioare este consecință naturală a educațiunei dobândite în străinătate; de aceea găsim și cele dintâi nume ale țarei, participând totdeauna, la toate mișcările care aveau drept scop reforme politice și sociale. Între cei dintâi luptători pentru libertatea politică, egalitatea înaintea legii, desființarea tuturor privilegiilor, găsim tocmai pe acei fii de boieri educați în străinătate; și cu toate că interesele materiale ale boierilor sufereu din această cauză, îi văzurăm încurajând prin toate mijloacele Unirea și susținând din toate puterile reformele necesare.⁶

Argumentul tradiției este responsabil și pentru prezența în paginile primilor conservatori a unui tip de decupaj istoric pe care Eminescu îl va utiliza, la rândul său. Mai mult decât colegii junimiști, extrem de reticenți în a invoca un trecut pe care îl asociază cu letargia fanariotă, conservatorii din epoca Adunărilor Ad-hoc și a Convenției de la Paris sunt forțați să readucă în dezbateră parlamentară reperele în jurul cărora se articulează propria lor

⁵ Poziția lui Eminescu poate fi analizată și din perspectiva interpretării lui I.C. FILITTI, „Conservatismul în România”, în *Conservatorii și junimiștii în viața politică românească*, Institutul de Arte Grafice „Lupta”, București, 1936, pp. 1-6.

⁶ MANOLACHE COSTACHE EPUREANU, „Scrisoare către ziarul *Neue Freie Presse*”, în *A fi conservator*, antologie, comentarii și bibliografie de IOAN STANOMIR și LAURENȚIU VLAD, Editura Meridiane, București, 2002, pp. 136-137.

legitimă. Lupta de ariergardă purtată de un Barbu Catargiu are ca miză, dincolo de chestiunea proprietății, reabilitarea unei apartenențe la o aristocrație demonizată de radicali. A fi aristocrat încetează de a mai fi un stigmat și înțelesul tradiției nu poate fi complet fără reconcilierea cu valorile unei lumi pe care prezentul însuși se întemeiază.

În ceea ce are mai profund, viziunea lui Barbu Catargiu de la 1859 este profetică: mecanismul excluderii, în numele unei „reacțiuni” sau al „clasei”, este responsabil pentru proliferarea unui fanatism ce va fragiliza comunitatea, deschizând o cutie a Pandorei. Diabolizarea adversarului este asumată ca armă legitimă în confruntarea politică:

De ce, dar, această pornire asupra celor ce aveau puterea în mână și care poartă un nume, dacă a lor putere nu a fost în toate rău întrebuințată și dacă acel nume a fost purtat cu vrednicie? Este oare o crimă a se trage cineva din vechime? Este oare o necinste de a purta cineva cu fală numele tatălui său, când părintele a fost un om de cinste?(...) De ce, dar, dvoastră, pe singurul cuvânt de nobili, de aristocrați, vreți să stigmatizați pe acești oameni ca pe niște paria? Temeți-vă, domnilor, temeți-vă că va veni o vreme, când vi se va măsura cu măsura cu care măsurați azi altora. Aveți copii sau veți avea. Părea-vă-bine, vă întreb, când într-o zi vor veni alții și vor veni alții să le zică: „afară din mijlocul nostru, sunteți niște paria, căci aveți un trecut, aveți părinți cu un nume, tatăl a fost boier!”⁷

O dată introdusă în ecuația intelectuală această formulă a tradiției, recuperabilă și în textul eminescian, valorile gradualismului și organicității sunt valorile fondatoare pe care se întemeiază un discurs menit să contracareze acțiunea unei modernizări politice pe care conservatorii de primă generație o percep ca îndreptată împotriva unei acumulări seculare. Și nu este vorba, ca și în cazul conservatorilor care le urmează, junimiști sau nu, de o opoziție ireductibilă față de progres, ci de privilegierea unei viziuni în interiorul căreia greșelile instituționale se cer raportate permanent la o realitate locală, care poate fi ameliorată doar gradual, cu atenta luare în considerare a specificului, atât de diferit de cel occidental. Este vorba de un topos al evoluției organice, pe care Eminescu îl va introduce în articulările sale jurnalistice grație familiarizării cu o gândire junimistă fasonată german și britanic, dar care era deja prezent în primele elaborări conservatoare de la noi. Și este simbolică intersectarea dintre imagistica utilizată de Eminescu în „Icoane vechi și icoane nouă” și cea la care face apel un astfel de conservator al începuturilor, precum Grigorie Balș, într-un manifest din 1858. Nimic nu se poate dezvolta, sugerează metafora celor doi conservatori, decât imaginând rețeta de echilibru dintre copacul libertății și solul local. „Exotismul” este asimilabil decalajului dramatic dintre contextul de apariție original și realitățile pe care importul operat, în numele celor mai bune intenții modernizatoare, este chemat să le soluționeze. Reformismul conservator

⁷ *Cazul Barbu Catargiu, O crimă politică perfectă*, volum editat de Stelian Neagoe, Editura Scripta, București, p. 106.

se definește, chiar din acest început, ca o temperare a entuziasmului, în numele unei adecvări la exigențele locului. Ceea ce este, în definitiv, o poziție eminesciană, la rândul ei:

Reformele dorite de noi trebuie să se conformeze cu geniul, cu datinile, cu adevăratele nevoi ale românilor, precum și cu gradul culturii lor, el nu trebuie să fie simple copii sau traduceri din legi și așezăminte străine. Plantele exotice neaclimatizate sau pier foarte curând, sau lăngesc neconținut, în chiar și cel mai bun pământ, dacă acesta nu s-a pregătit mai dinainte. Reformele trebuie, înainte de toate, să fie practice, oportune, bine pregătite, și, ce este mai mult, treptate, iar nu precipitate. Căci și viața popoarelor este supusă legilor naturii și ea trebuie să treacă, dar, prin mai multe stadii sau faze, până a ajunge la gradul de maturitate.⁸

Legatul pe care acești primi conservatori îl transmit patrimoniului autohton și, prin extensie, celui eminescian, ar fi incomplet fără evidențierea unei definiții a progresului / modernizării, pe care articolele din *Timpul* o vor valoriza, la rândul lor. Rezerva conservatoare nu poartă asupra principiului ca atare, ci asupra vitezei cu care comunitatea este pregătită să inoveze, abandonând o prudență care se întemeiază pe achizițiile experienței. Critica recursului la soluția utopică se grefează pe adversitatea cu care conservatorii întâmpină acțiunea revoluționară de reconstrucție a societății. În locul invenției rupte de ceea ce o precedă, conservatorii par să prefere reformarea instituțiilor deja existente. Credința în virtuțile unui utilitarism istoric este, cum nota Jerry Muller, una dintre supratemele conservatoare centrale.

În „Studii asupra situației”, articolul ocazionat de publicarea manifestului conservator de la 1880, Eminescu va insista în marginea necesității evacuării din spațiul politic a unui utopism pernicios, care se cere neutralizat prin acțiunea realismului și a experienței în confruntarea cu provocările practice. Refuzul progresului improvizat, al saltului prin care etapele se ard este o atitudine identificabilă încă la nivelul primei generații de conservatori, asociată de liberalii radicali cu elita atașată de ordinea regulamentară. Apelul fostului domnitor Barbu Știrbei, pus în pagină într-un memoriu din epoca Adunărilor Ad-hoc, transcende circumstanțialul, pentru a cuprinde dezideratul unei politici ce, detașându-se de practica revoluționară, să rămână fidelă unui imperativ al ridicării comunității, în acord cu exigențele unui context pe care omul politic este obligat să nu îl ignore. Profilul legislatorului se naște din ajustarea principilor la realitatea locală, ca modalitate de a evita derapajul utopic. Este un alt topos pe care imaginarul eminescian îl va recupera:

Da, guvernarea trebuie să înțeleagă sarcina care îi revine și care presupune concilierea ideilor epocii cu situația țării și nevoile practice ale poporului. Printr-o conduită consecventă și legală moderație, ea trebuie să fie la înălțimea acestei sarcini, să

⁸ GRIGORIE BALȘ, „Profesiune de credință”, în *A fi conservator*, p. 411.

fie conștientă de adevăratul sens al progresului, care nu este o simplă idee. Progresul înseamnă armonizarea ideii cu nevoile vieții intelectuale și materiale a națiunii, cu tradițiile, obiceiurile, credințele și convingerile sale religioase; este de așteptat ca acest punct de vedere să devină un punct de referință, pe de o parte împotriva parțialității, pe de alta împotriva pasiunilor. Nu este mai puțin adevărat că progresul se face prin experiență, și este fatal să traducem teoriile de școală în realități politice, să transformăm fanteziile, pasiunile unei caste într-o situație de ordine și securitate.⁹

„Studii asupra situației“

Privilegierea mecanicii comunitare conduce la o valorizare a ordinii medievale, întemeiată pe libertate și funciar opusă egalității. Sensibil ca mulți dintre romanticii germani la această fascinație a agregării comunitare medievale, Eminescu elogiază în egală măsură virtuțile unei libertăți concrete, distinctă de acea libertate abstractă specifică modernității raționaliste. Societatea se articulează prin prezența corpurilor intermediare plasându-se între individ și puterea politică.

Pledoaria lui Eminescu pentru revigorarea comunităților organice e tipic conservatoare – omnipotența statului se naște tocmai în momentul eliminării progresive a solidarităților încadrând individul într-o rețea dezvoltată la nivel intermediar. Preferința pentru dreptul consuetudinar, pentru principiul primogeniturii sunt reflexele sensibilității organiciste. Evul mediu e dominat de constanțele descentralizării, ale autonomiei locale și neatârării claselor, aici lectura eminesciană anticipând-o pe cea a lui Nicolae Iorga – libertatea e semnificativă doar în măsura în care se plasează la capătul unei evoluții organice. Admirația pentru modelul britanic derivă din această conștiință a continuității istorice. Pentru Eminescu, ca și pentru Edmund Burke, arta politică e imposibil de imaginat în absența referirii la tradiție¹⁰.

Insertia comunitară a individului devine o dominantă a publicisticii eminesciene – disoluția corpurilor intermediare, a bisericii și a legăturilor tradiționale din spațiul rural sunt înregistrate ca simptome ale unui rău profund. Imitarea legilor străine afectează organicitatea a cărei expresie simbolică o reprezintă dreptul obișnue. Aparenta egalizare a drepturilor politice precipită ruina delicatului sistem de vase comunicante. „Formele fără fond” au drept corespondent în corpul social disoluția structurilor de agregare comunitară tradițională. Opunându-se „vârstei de aur” a românității, „vârsta de fier” e dominată de impunerea treptată a raționalității capitaliste în locul milei și solidarității

⁹ BARBU ȘTIRBEI, „Considerații asupra stării politice a Principatului Valahiei”, în *A fi conservator*, p. 348.

¹⁰ Pentru o expunere a dogmaticii conservatoare, în cadrul careia cultul tradiției joacă un rol privilegiat, a se vedea ROBERT NISBET, *Conservatismul*, traducere de Sorin Cucera, Editura Du Style, București, 1998, pp. 45-103.

cimentând comunitățile. Imaginea societății medievale recuperează elementele absente din realitatea imediată – individualismului atomizant i se opune sentimentul apartenenței la un cerc al solidarității articulând o identitate colectivă:

Nu mai pomenim că toată organizația veche presupunea unitatea și nestrămutarea credințelor religioase, că comunitatea unei bresle forma, la noi cel puțin, o enorie, că legăturile de cu totul altă natură, religioase, de familie, de interese de breaslă uneau pe fiecare om de o comunitate de semenii de-ai lui, că nimeni nu plutea ca frunza pe apă, avizat la propriile lui puteri, la propria lui persoană. Toate acestea au dispărut azi. Societatea omenească nu mai este un organism precum era înainte, ea este o masă de indivizi, social egali, fără legături între ei, liberi de a lucra și de a se mișca oricum vor voi.¹¹

Fragmentul citat concentrează câteva dintre temele modelând imaginarul politic eminescian – o ordine socială articulată armonice, printr-o succesiune de solidarități organice, trecând prin familie și bresle și culminând în Biserică. Alexandru Duțu remarcă persistența unei fascinații a modelului comunitar în spațiul intelectual românesc – de la Eminescu până la Mircea Vulcănescu și Vasile Băncilă, imaginea societății ca o succesiune de cercuri concentrice apare ca o alternativă la individualismul modern, rădăcinile acestei direcții fiind recunoscutibile în corpusul de texte constituit în secolele XVII-XVIII¹².

Eminescu propune în publicistica sa o „fabulă a albinelor” opusă celei nu mai puțin celebre a lui Bernard de Mandeville – acolo unde gânditorul englez valorizează virtuțile viciilor private, scriitorul politic român privilegiază armonia naturală și subsumarea individului binelui comun. Comunitarismul e contrapus economicismului radical, așa cum într-un același articol statul albinelor apare supus tentațiilor raționalismului revoluționar. Fascinația experimentului politic și impersonalitatea omnipotentă a banului sunt două dintre semnele epocii stigmatizate de Eminescu.

Statul albinelor e amenințat de o expansiune a raționalismului în sens oakeshottian: integrându-se unei tradiții politice ce urcă până la Burke, discursul politic eminescian denunță în seducția abstractului filosofic o ignorare a contextului și un risc al disoluției comunitare. Pentru Eminescu, ca pentru orice conservator autentic, politica nu poate fi plasată în spațiul teoreticului, al speculativului. Raționalismul e acompaniat de o predilecție pentru utopic, pentru edificare liberă de constrângerea tradiției și a istoriei. Libertatea devine una nelimitată, singurele exigențe fiind cele impuse de o rațiune anistorică. În mai multe dintre paginile sale Eminescu revine asupra distincției dintre cunoașterea teoretică și cea practică, dintre „a ști că” și „a ști cum”, pentru a relua pe Oakeshott. Critica tranziției autohtone e indisociabil legată de privilegierea modelului conservator și de respingerea raționalismului politic.

¹¹ MIHAI EMINESCU, *Opere*, XII, p. 328.

¹² Viziunea avansată de ALEXANDRU DUȚU, *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, Editura All, București, 1998; capitolul „Europa și specificul”, pp. 155-179.

Revoluția e repudiată făcându-se apel la virtuțile evoluției organice. Arta politică e definită, în manieră burkeeană, ca o conservare dublată de inovație precaută (invocarea elementului englez fiind centrală).

Deci, din acest punct de vedere, arta de a guverna e știința de a ne adapta naturii poporului, de a surprinde oarecum stadiul de dezvoltare în care se află și a-l face să meargă liniștit și cu mai mare siguranță pe calea pe care a apucat. Ideile conservatoare sunt fiziocratice, am putea zice, dar nu în sensul unilateral dat de d-rul Quesnay, ci în toate direcțiile vieții publice. Demagogia e, din contră, ideologică și urmărește aproape întotdeauna realizarea unor paradoxe scornite de mintea omenească.¹³

Asemeni conservatorismului european, cel eminescian se definește polemic în raport cu „secolul raționalist, *par excellence*”, al XVIII-lea. Încercarea de a întemeia statul numai pe „precepte apriori, inventate de marii scriitori ai epocii” devine o tentativă de a elimina variabilele istoricității și contextului.

Omnipotența banului e identificată ca responsabilă pentru disoluția comunităților tradiționale – capitalismul aduce cu sine ruina breslelor și alterează echilibrul din spațiul rural. Libera întreprindere devine sinonimă cu domnia elementului străin, astfel încât xenocrația, demagogia politică și avansul paradigmei economiciste se articulează într-un ansamblu malefic definind *Era nouă*. Violența necenzurată a xenofobiei eminesciene e explicabilă, până la un punct, prin faptul că „străinii” sunt principalii agenți precipitând dezagregarea comunitară. Principiul muncii e operant doar într-un teritoriu marcat de solidarități și structurat armonic. Binele nu mai poate fi degajat în momentul în care mercantilismul minează ierarhiile tradiționale, prin valorizarea speculației bursiere și eficienței exploatarei. Opoziția dintre imaginea breslelor din timpul domniei lui Barbu Știrbei și logica școalei din Manchester probează până la ce punct etosul comunitar poate balansa către respingerea capitalismului:

De vom întreba ce s-au făcut acele mii de brațe cari se mișcau acum 25 de ani într-un mod folositor și onorabil pentru ele și pentru țară, școala de la Manchester ne va răspunde c-a avut loc o deplasare a muncii, că ele se ocupă azi cu altceva. Cu altceva? Cu nimic nu se mai ocupă, căci orice ar produce veștejește sub suflarea concurenței străine.¹⁴

Relațiile impersonale și logica profitului înlătură gradual elementele asigurând, pentru Eminescu, soliditatea lumii rurale – vechea proprietate mai conserva ceva din sensul solidarității, acel mecanism al vaselor comunicante părea încă funcțional. Noul timp nu mai poate admite etosul comunitar:

Capitalul, cel puțin imobiliar, avea înaintea un caracter istoric, tradițional și personal. Legăturile dintre boieri și țărani erau istorice, tradiționale, personale. E nenatural a admite că oameni de aceeași rasă, care din neamul lor trăiseră și lucraseră

¹³ MIHAI EMINESCU, *Opere*, XIII, p. 87.

¹⁴ *Ibidem*, XII, p. 178.

împreună, să nu aibă un sentiment de cruțare și de omenie între ei. [...] Astăzi capitalul e impersonal – omul e pentru el nu un compatriot, nu un conațional nu un ostaș sau cetățean; e un instrument de muncă, o vită trebuitoare pentru un timp mărginit, până ce o vinde sau o arendă altuia.¹⁵

Omnipotența statului derivă din eliminarea progresivă a spațiilor de agregare organică, din restrângerea autonomiei prin centralizare excesivă. Comunitarismul eminescian are drept reflex, în planul acțiunii imediate a publicistului, o valorizare a „*self-governmentului*”, a autonomiei așa cum se configura în cadrele legilor de descentralizare. Argumentul eminescian este afin celui formulat în intervențiile parlamentare de P.P. Carp și schițat, ca un element al canonului, în cele două variante ale *Erei noi*. Pentru Carp, ca și pentru Eminescu, autonomia locală este convertită în instrumentul grație căruia cetățenia poate fi învățată, grație soluționării setului de probleme accesibile omului comun. Doar în prezența unei comunități structurate, proiectul de emancipare poate fi încununat de succes.

Elogiul conservator al descentralizării se deschide, la Carp, ca și la Eminescu, către o critică a ordinii politice asimilabile democrației bugetivore. Democrația muncii, pentru care pledează Carp, este dependentă de asumarea acestei dimensiuni:

De școală, primarul nu știe nimic. De drumuri, vă desfid să-mi arătați în toată țara măcar 20 de metri de drum făcuți de primari. De biserică? Fiecare dintre noi știe ce se petrece la țară în această privință. În asemenea condițiuni nu există comună rurală și când văd oameni cari cu mândrie gândesc că au făcut ceva când au vorbit despre „les droits de l’homme” și stau nepăsători cu o asemenea stare de lucruri, atunci să-mi permiteți să le tăgăduiesc sau amorul de țară, sau înțelegerea politică a cerințelor unei societăți.¹⁶

Organicismul se deschide către o provocare a modernității – cum poate fi limitată influența centrului, cum poate fi recuperat un sens al localismului în domeniul politicului? Un întreg conservatorism eminescian e recuperabil în această pledoarie:

Biserica și școala, administrația și gestiunea financiară a comunelor rurale, căile de comunicație, școala profesională, toate atârnă în mare măsură de spiritul sănătos și practic al alegătorilor la cari apelăm. Dacă alegătorii nu se vor lăsa înecați de fraze patriotico-reversibile, dacă ei vor avea în vedere nu abstracțiuni gazetărești, ci scopurile practice, concrete, ale acestei instituții de *self-government*, dacă vor căuta ca nicidecum un ban comunal sau județean să nu se cheltuiască decât în mod productiv, pentru lucrări cu adevărat folositoare, dacă în sfârșit alegătorii vor da voturile lor nu unor preinși patrioți, cari din politică își fac o meserie lucrativă, ci unor oameni cari, prin avere, învățătură și caracter, dau garanții destule că-și vor înțelege misiunea atunci județele vor merge bine, și împreună cu ele, țara.¹⁷

¹⁵ *Ibidem*, p. 238.

¹⁶ P.P. CARP, „Era nouă”, în *A fi conservator*, p. 468.

¹⁷ MIHAI EMINESCU, *Opere*, XI, p. 162.